

Nhà văn Kim Lân

Kim Lân, người bị treo bút trong chế độ đỏ...

Có một người đã hỏi nhà văn Kim Lân:” Ông không viết văn lâu rồi nhưng những gì ông viết của mấy chục năm về trước vẫn được không ít độc giả tìm đọc với những lý do khác nhau. Sao ông lại im lặng mấy chục năm nay và im lặng đến hết cuộc đời?”

Nhà văn Kim Lân đã trả lời , chân thực , chua chát:

“ Có nhiều lý do khiến tôi im lặng. Có những điều tôi muốn viết nhưng ngại nên không viết ra được, không vượt qua được ngưỡng cửa của chính mình. Vì sự im lặng ấy mà giờ đây tôi cũng im lặng không viết ra.

Cái mốc tôi ngưng viết văn là từ khi truyện Con Chó Xấu Xí ra đời. Khi người ta đã nhận mình là Con Chó Xấu Xí thì biết làm gì nữa đây. Đôi khi tôi viết về một người bạn văn chương nào đó đã khuất. Đó là những dòng của người còn sống trên dương gian nhớ người đã vắng bóng.

Truyện ngắn cuối cùng trong đời , tôi đã chuẩn bị đầy đủ nhưng rồi lại không viết!”

Và ông nói sơ lược về truyện ngắn cuối đời ấy, bình thản nhưng chứa một thông điệp nào của những điều khó nói”

“Truyện này đại khái là về một người đàn ông câm. Ông câm này nuôi một con chó. Tất cả những người chung quanh anh ta chẳng hiểu anh ta nói gì nghĩ gì kể cả mẹ của anh. Chỉ có con chó hiểu được anh. Cả hai đều không nói được cái tiếng mà người quanh họ đã nói.

Khi người ta mở chiến dịch giết chó, con chó của người này bị đuổi bắt. Nó chạy đến mép rừng. Chỉ dám bước nửa là nó thoát chết. Đúng lúc đó người câm cất tiếng kêu như một tiếng tru. Con chó dừng lại. Nó quay lại và bị giết chết. Nó không thể bỏ đi trước tiếng kêu đau khổ của bạn mình”

Sẽ có người trong nước kêu lên rằng viết như vậy là thú vật hóa loài người như của một cây bút “ quốc doanh” nào đó kết tội tiểu thuyết của Dương Nghiễm Mậu. V à Kim Lân cũng đã tiên đoán trước nên không viết. Nhưng thử hỏi , người đã mang cái nghiệp văn chương mà tự mình treo bút thì nào nề đến bậc nào. Cứ âm thầm suy tư , cứ âm thầm nuôi trong lòng những điều muốn ngỏ mà không ngỏ được.

Kim Lân , cho đến cuối đời . Viết , để rồi bị phê phán , bị kiểm thảo , tác phẩm bị vùi dập thì viết làm chi ...

TRước khi mất hai tháng , nhà văn Kim Lân có nói đến trường hợp sáng tác của mình:

” Tôi viết Con Chó Xấu Xí là viết sau khi xảy ra chuyện Nhân Văn Giai Phẩm. Tuy tôi không bị liệt vào nhóm Nhân Văn Giai Phẩm nhưng lúc bấy giờ người ta lại xướng ra việc đấu tranh với Nhân Văn Giai Phẩm trong đó có 5 người không tham gia đàm luận Nhân văn Giai Phẩm gồm có Nguyễn Huy Tưởng , Nguyễn Tuân , Tô Hoài, Nguyên Hồng và tôi. Chúng tôi không tham gia hội họp, không viết bài “ đánh”.. vì chúng tôi cho rằng đó là anh em mình cả, Chúng tôi chỉ muốn nếu thật sự họ sai thì phải thuyết phục họ, vì tất cả đều mới ở trong kháng chiến mà ra cả(Hoàng Cầm , Trần Dần, Hoàng Tích Linh, Lê Đạt...) . Nhưng chính vì không tham gia nên người ta cũng ghét chúng tôi.”

Sau một thời kỳ dài bị phê phán , Văn Nghệ Trẻ đăng lại truyện ngắn “ Con Chó Xấu Xí “ của Kim Lân. Đọc lời bình của Bảo Ninh, tự nhiên tôi muốn đọc lại một truyện ngắn đã gây ra nhiều rắc rối cho tác giả và cũng là một chuyện chứng minh rằng có những điều mà ở thời buổi ấy thật bình thường , xảy ra hàng ngày thì về sau lại rất lạ lùng tưởng chuyện xảy ra một nơi chốn nào khác như trên cung trăng chẳng

hạn... Thời nào có đặc thù riêng của thời ấy. Trên mọi phương diện khác, các sự kiện có thể bị bôi xóa đi. Nhưng, ở văn chương thì không như vậy. Những sự kiện đã được ghi chép, không bị xóa nhòa mà trái lại còn là những chứng tích cho một thời. Mà, những chứng tích ấy, càng về sau, lại càng làm rõ nét hơn một xã hội, một thời thế nữa...

Viết về Kim Lân, Xuân Sách trong “Chân Dung Nhà Văn” đã phác họa như sau:

“Nên danh nên giá ở làng

chết vì ông lão bên hàng xóm kia

làm thân con chó xá gì

phận đành xấu xí cũng vì miếng ăn”

Tác phẩm của Kim Lân có hai tập truyện ngắn: *Nên Vợ Nên Chồng* và *Con Chó Xấu Xí*. Trong tập “*Nên Vợ Nên Chồng*” có truyện “*Ông Lão Hàng Xóm*” một truyện mà Xuân Sách đã hạ một câu thật tuyệt” chết vì ông lão bên hàng xóm kia. Nhân vật của truyện là một ông lão, tuy muốn sống một đời bình thường nhưng lại mang nặng vết thương cái cách ruộng đất. Với tâm cảm ấy ông nhìn hàng xóm làng mạc khác hẳn thuở xưa. Cái tình lân lý tương thân tương trợ ngày trước đã hết, mà thay vào đó là sự ngờ vực của những người đã trải qua những thay đổi của nhân tâm, của tâm lý những con chim bị tên nhìn cây cong tưởng cây cung nhắm bắn. Truyện ấy còn có một nhân vật khác, cô đội trưởng đội cải cách non choẹt đã từng làm chánh án những buổi đầu tố và xử tử biết bao nhiêu địa chủ trong vùng. Ông tả lại cái hoạt cảnh cô đội trưởng tập lái xe đạp, một chiến lợi phẩm tịch thu được của một gia đình địa chủ, ở sân đình, với tất cả sự mỉa mai và trào lộng: “Cô đội trưởng lùn tè tè, hai bàn chân không đạp tới pê-đan... cặp mông mập xoắn lấy chiếc yên xe khi chân cô đạp lên đạp xuống...”. Nhân vật cốt cán, là chủ lực của chế độ mà mô tả như thế thì làm sao những quan cán bộ “lãnh đạo “văn hóa như Trường Chinh, Tố Hữu, .. chấp nhận cho được. Thế là, sách in ra, bị tịch thu. Nhưng, mọi chuyện đã muộn, mọi người đã đọc, và, trong sổ đen công an văn hóa, Kim Lân bị ghi thêm một điểm xấu....

Trong lời bình của Bảo Ninh, viết sau hơn bốn chục năm tập truyện ngắn “*Con Chó Xấu Xí*” ra đời, tôi thấy hình như tác giả *Nỗi Buồn Chiến Tranh* muốn diễn tả một tâm tư nào, có khác với thời ấy nhưng cũng giống với thời ấy. Tuy bây giờ, là thời của đổi mới, cũng như có một thời là “sửa sai”. “Đổi “hay” sửa “, có làm mất đi được cái chất phi nhân vong thân không? Bảo Ninh viết:

“*Con Chó Xấu Xí*” hồi mới ra đời bị phê dữ lắm. Cụ thể bị phán những gì qui kết ra làm sao chẳng ai còn nhớ, chỉ nhớ là rất kịch liệt. Cái thời đến lạ. Độc giả thời nay chịu không hiểu được.

Đành rằng ở ta, và có lẽ chẳng riêng gì ở ta, cái sự truyện ngắn mà lại lấy loài vật, nào lợn, nào sừ, nào thân nào tuất ra làm “nhân vật” thể nào tác giả cũng phải chuốc lấy phiền toái, song trong *Con Chó Xấu Xí* thì quả thật đọc kỹ và soi mãi vẫn không thể lọc ra một đoạn một câu một chữ có thể làm cho thiên hạ chạnh lòng. Vậy mà...

Hay là bởi vì ở “con Mực nhà ta”, ở cái con êu êu thảm hại này với sự xấu xí phát ghê, sự thống khổ bi hài, và nhất là với sự tận nghĩa kinh hồn, mù lòa và điên dại của nó, có toát lên một cái gì đặc biệt con người chăng? Ít nhất là so với vợ chồng *Nhưộc Dữ*?...”

Không phải như Bảo Ninh viết: “Cái thời đến lạ. Độc giả thời nay chịu không hiểu được “đâu. Mà tôi nghĩ. Bảo Ninh biết thừa ra đấy. Bởi, thời trước với thời bây giờ có gì xa lạ với nhau đâu. Dù đã đổi mới, dù đã bị áp lực của cả thế giới để buộc phải cải tổ. Tôi nghĩ, về phương diện văn học, cái giấy buộc trời vẫn còn chứ không phải đã cởi ra với nhà văn như tổng bí thư đảng Nguyễn Văn Linh đã tuyên bố. Hồi trước đã có nhiều vụ án văn tự như những nhà văn trong nhóm Nhân Văn Giai Phẩm hay nhóm nhà văn trí thức bị chụp tội “xét lại”. Thì bây giờ, cũng có nhiều nhà văn nhà thơ bị truy bức bị đày ải bị treo bút bị theo dõi bị làm những công việc không liên quan đến chữ nghĩa.

Còn nhân vật vợ chồng Nhượng Dư trong Con Chó Xấu Xí là hai nhân vật mà tác giả cố ý phác họa cho một đại diện của giới trí thức tiểu tư sản với tất cả những tật xấu gán cho. Ông một cực độ, ông cho thấy chủ tâm muốn so sánh nhân vật này với con chó xấu xí kia. Cũng cùng vô dụng, cũng cùng có bộ dạng không giống ai, cũng cùng bị những người chung quanh khinh ghét:

“ Trước ngày, Nhượng Dư cũng có viết văn. Anh ta viết những truyện “ái tình” lâm ly, sướt mướt với một thứ văn chương uốn éo quen thuộc rẻ tiền. Anh ta làm văn chẳng khác gì người thợ kim hoàn quen tay làm đồ Mỹ khí. Vì thế, từ ngày khởi nghĩa anh không viết gì được nữa mà anh ta cũng chẳng nghĩ gì đến chuyện tiếp tục viết văn.

Tuy vậy, cả nhà anh ta, từ bà cô già mồm bán bún riêu ngoài quán đình Bùi đến cô vợ hai còn trẻ măng chuyên việc bếp núc, hầu hạ chồng và con chồng ở nhà đều như còn lần quần mê luyến với cái không khí của một thời “oanh liệt” của ông chồng trước kia... Trước mặt người lạ họ đối đãi nói năng với nhau hoa mỹ kiểu cách như người trong truyện cả. Nghĩa là nghe nó ngớ ngẩn, giả dối rất chướng tai!

Người như vậy kháng chiến cũng không bỏ. Biết Nhượng Dư trước kia có viết văn cơ quan tôi mấy bận cử người về đón anh đi công tác. Bận nào Nhượng Dư cũng có bộ mặt rầu rĩ băn khoăn vì nỗi hoàn cảnh anh ta bó buộc vì anh ta nặng gánh gia đình vì anh ta bệnh tật đau ứ uế luôn. Phải loay quanh ở nhà như vậy anh ta lấy làm xấu hổ và khổ tâm lắm lắm.

Người địa phương vì thế ghét vợ chồng anh ta thậm tệ. Giữa cuộc kháng chiến bùng nổ không ai có thể ưa một anh đàn ông sức dài vai rộng mà chỉ thấy cặp kè với hai bà vợ và nhõn nhõn với một ngôi hàng. Người ta làm vợ chồng anh ta khó chịu tức tối ngấm ngấm có khi phải tủi hổ...”

So sánh một con chó với một con người, hình như tác giả muốn làm chất nhân bản bị giảm sút đi trong đời sống ấy. Con chó dù bị bỏ đói bạc đãi đủ điều nhưng vẫn trung nghĩa, trong mọi hoàn cảnh dù tối tăm đến đâu cũng không bỏ chủ. Suốt đời sống nó, toàn là cảnh nằm nhóc mồm chờ cơm, dù mẩu xương thừa hay miếng cơm ôi cũng không có. Thế mà mỗi khi chủ về vẫn chạy tới vẫy đuôi mừng rỡ. Nhà cửa bị Tây vào ruộng bỏ đốt phá tan hoang, chủ phải chạy tản cư khi trở về vẫn thấy chủ chó xấu xí nhưng có nghĩa ở đó dù sức tàn nhưng vẫn vẫy đuôi mừng rỡ. Có phải ông chủ bạc ác ấy, không biết quý trọng nhân nghĩa ấy, là tượng hình của những người lãnh đạo mà nhà văn Xuân Vũ ví von gọi là “đi ghê văn nghệ”?

Ví von vợ chồng Nhượng Dư với chú chó, tác giả đã theo đúng những chỉ đạo được “trên” đề ra chưa? Hạ giá thấp giới tiểu tư sản, có gì mà rõ ràng cho bằng gọi bằng loài chó. Thế mà, trong cái nhận xét ấy, có một chút gì bất nhẫn, có một chút gì ngấm chứa từ liên tưởng xa xôi. Và, cái mục đích viết để gây căm thù giai cấp, viết để phân biệt ta địch, viết để minh họa chế độ, dường như không phải là chủ đích của Kim Lân. Mà, ngược lại có khi là những cái ngấm hiểu rất dễ gây ấn tượng đối nghịch...

Bảo Ninh nhận định:” Ngày nay chẳng biết phê gì biết bình gì hơn ngoài một chữ Hay, Truyện hay. Tuyệt hay.

Mới ngấm ra rằng nhà văn rất khác nhà khoa học, không chỉ khoa học tự nhiên mà cả khoa học xã hội. Nhà nghiên cứu thì thế hệ sau nhất định phải cao thâm hơn thế hệ trước, trò phải giỏi hơn chí ít là kiến thức phải dày hơn thầy. Nhà văn thì không nhất thiết như thế. Nhà văn Kim Lân mà nói rộng ra là lớp nhà văn thế hệ ông, cho đến nay, và có thể sẽ mãi mãi, vẫn là những nhà văn bậc thầy, tác phẩm mãi mãi vẫn là hay mãi mãi vẫn vượt trội...”

Riêng tôi, trong cảm thức của mình, truyện Con Chó Xấu Xí đáng nói hơn từ cái cái chủ tâm hơn là cái tài nghệ văn chương. Làm người kể chuyện, ông viết kiểu khề khà và ít thấy chất sống động trong văn mạch. Nhưng, ở cái trầm lắng ấy, lại càng rõ hơn cái tâm thâm thúy và gợi lại nhiều suy tưởng. Không phải chỉ giản dị là tác giả mượn con vật để ví von với con người, mà phức tạp hơn, là biểu tượng của những đặc tính của một thời thế đã qua nhưng vẫn còn sức sống và là niềm nuối tiếc của nhiều người. Không gian, thời gian của Con Chó Xấu Xí là của một thời đã qua, của khó khăn vật chất, của hy sinh

tin thần. Nhưng , sau đó , khi phần nào đạt được những thành quả, thì có những người, như những chú chó cứ chờ hoài một hạt cơm rơi , một mẫu xương thừa nhưng chẳng bao giờ có. Những nhà văn, lưng còn thẳng, chân còn đứng chưa quì , trở về Hà nội , ngỡ ngàng với chiến thắng nhưng lại thâm tiếc thời gian khổ, lúc mà “dì ghê” (lãnh đạo văn nghệ) và” con chồng” (quần chúng văn nghệ) chịu chung thiếu thốn. Bây giờ, kẻ thì nhà cao cửa rộng lên xe xuống ngựa tem phiếu thượng hạng của ngon vật lạ không thiếu một món gì trong khi có người luôn thiếu , đói, vợ con nheo nhóc, chỗ ở chật hẹp.

Có lần nhà văn Kim Lân tâm sự :

” Tôi viết không chỉ vì nhuận bút. Viết được thì viết. Không viết được thì thôi. Những cái cổ gượng viết đều giả , đều khô khan đọc lại thấy xấu hổ lắm.

Tôi nghĩ muốn theo đuổi nghề văn thì người viết phải là người tử tế trước đã . Dĩ nhiên không phải hễ là người tử tế ắt hẳn viết văn hay được. Viết văn phải có tài. Cái tài đến với nhà văn thật tự nhiên, mất đi cũng rất tự nhiên. Tôi thấy nhiều nhà văn lúc chưa biết nghề nết tẻ ra sao, hồn nhiên thoải mái viết cái mình yêu , mình thích thì viết lại rất hay, đến lúc hiểu kỹ về nghề thì viết lại tẻ đi rất nhiều. Hay chẳng cái mình biết đã gò bó cái tự nhiên của mình? Những hiểu biết về nghề văn là rất cần. Nó nâng tầm nhà văn lên, nhưng nếu để nó khống chế mình, làm mất cái thiên bẩm của mình đi thì nhà văn ấy không còn là chính mình nữa..”

Tôi vẫn chưa hiểu được tại sao “lúc hiểu kỹ về nghề thì lại viết tẻ đi rất nhiều” như Kim Lân bày tỏ. Hay , nếu nghĩ rằng “ hiểu kỹ về nghề “ có thể là hiểu biết những mục tiêu mà cấp trên cần hoặc luôn lách khéo léo qua những kẽ hở để nói lên được điều mình muốn nói?

Theo Xuân Sách , trong những lời tâm sự khi viết về tập thơ “ Chân Dung Nhà Văn” thì nhà văn phải học tập rất nhiều và rất nghiêm túc về những vấn đề chính trị, những yêu cầu cần thiết để văn học phục vụ chính quyền . Những giây phút học hành ấy là cả một cực hình cho những người nghệ sĩ. Và không biết có phải vì những hiểu biết thu lượm được để “ hiểu kỹ về nghề” và làm ngọn bút tẻ đi , kém đi.

Thế mà , sau khi Kim Lân viết Con Chó Xấu Xí, hơn bốn chục năm , thì Bảo Ninh lại xám hối và ca tụng một tác phẩm đã bị chế độ vui dập và đẩy tác giả của nó vào cùn nhụt lãng quên:

“... nhà văn Kim Lân viết không nhiều , tự đùa mình là lão ông, vậy mà chúng ta hồi ôi, chúng ta trảng giang đại hải, chúng ta hì hục sản xuất văn chương, nhưng một chút gì của “ con chó xấu xí” thôi chúng ta cũng không thể có. Chúng ta ráo riết làm mới, làm lạ , măm mòi măm lợi tự cao tự đại phô trương sự tởn tởn và thời thượng của những kiệt tác chúng ta sản xuất ra, nhưng chúng ta vẫn cứ vô cùng cũ và nhạt, hoàn toàn không thể nào bì được với văn chương chậm rãi, khề khà, nhà que, à mà vừa xiết bao chân thực vừa vô cùng thâm thúy lại thiết tha và sâu đậm lòng nhân, tình yêu thương con người và đất nước, tình yêu ngôn ngữ Việt của một nhà văn thực tài như Kim Lân.

Trong tập truyện ngắn đầu tiên “ Nên Vợ nên Chồng”, có truyện ngắn “ Cu Ế” , một truyện tuy viết theo đúng chính sách nhưng không làm cho “ lãnh đạo “ vừa lòng. Chuyện kể về một anh chàng trước đây nghèo đói nợ nần lại xấu xí nên vô duyên chẳng có cô nào thèm để mắt xanh đến. Những chàng trai cùng trang lứa đều thành vợ thành chồng hết mà chỉ có riêng anh vẫn sống cu kị một mình nên anh mới được gọi tên là “ Cu Ế”. Nhưng đến khi đội cải cách về làng, anh được bắt rể để làm việc tổ cáo. Và , anh đã thấy được ánh sáng do Đảng mang tới cho đời mình. Cu Ế vươn lên và đấu tranh giai cấp một cách kịch liệt. Anh sắm được một cô vợ và người ta bây giờ không ai còn dám gọi anh là Cu Ế nữa. Truyện viết mạch lạc , kể một hơi, đọc dòng đầu đã ngỡ ngàng dòng sau, lại viết đúng bài bản , không bắt bẻ chê bai chỗ nào được. Nhưng cái hình ảnh anh bần cố nông như thế kể ra mà đại diện cho những người đang đấu tranh để xóa bỏ giai cấp thì cũng hơi...đẹp mặt cho Đảng. Cái thâm thúy của nhà văn là mang cái chính sách đang được đề cao đề so sánh với một câu chuyện có thể gọi là vụn vặt, chuyện lấy vợ của một anh chàng kiệt xác. Thời Cải cách ruộng đất khi mà những đội cải cách là thượng đế, ai chết ai sống mặc tình tùy thuộc vào quyền hạn của họ, thì cái chiến lợi phẩm như cô vợ của anh Cu Ế hay chiếc xe đạp của cô

đội trưởng nhải ranh đang vẹo mình tập đập kẻ ra cũng chẳng vinh quang mấy. Nó chỉ là một nét trào lộng thoáng qua thôi , nhưng mà thâm trầm sâu sắc...

Một truyện ngắn khác của Kim Lân được nhiều người cùng thời nhắc tới là truyện “ Làng”. Một truyện viết về nông thôn thời kháng chiến chống Pháp ở Việt bắc có những dấu ấn văn chương khá đậm. Cái tâm cảm của một người đi vào chiến đấu để mong có ngày trở về Hà Nội để nhìn thấy được những vinh quang mong đợi . Hình ảnh mà Kim Lân mô tả về cái gánh gồng của một gia đình tản cư có lẽ chỉ còn là chuyện rất cũ. Cái gánh này một đầu thì đầy những nồi niêu soong chảo đồ tuế nhuyễn lật vật cần thiết cho một gia đình còn đầu kia là một đứa bé. Nó ngồi trong thúng đầu đội chiếc nón lá che úp mặt hai bàn tay nắm chặt lấy quang giầy dù bố nó đã cẩn thận chèn chung quanh những chấn màn vá chẳng vá đụp. Cái hình ảnh ấy , nghèo nàn tang thương và nhẩn nhục làm sao...

Nhưng, cái truyện ngắn ấy lại có những đoạn tuyên truyền hơi ngô nghê. Nhân vật trong truyện , ông Hai làng Dầu đã có những thay đổi theo thời rất nhanh. Trước , ông rất hãnh diện về làng của ông có những lăng mộ hùng vĩ thì sau này ông lại ghét đến độ căm thù vì những lăng tẩm phong kiến ấy bắt cả làng ông phục dịch. Rồi vì tin đồn làng Dầu đã theo tây nên dân chúng ở đây cũng ghét lây gia đình ông. Nhưng sự thực làng Dầu không hteo Pháp và vẫn tôn sùng Hồ Chí Minh nên cả làng nơi tản cư cũng đối thái độ với gia đình ông. .. Viết đúng đường lối như thế mà khi in Con Chó Xấu Xí vẫn bị đấu đá toi bời...

Đọc lại truyện về chó, một con chó xấu xí, ghê lở vô dụng nhưng có nghĩa , tôi lại chạnh lòng khi nghĩ đến câu thơ của nhà thơ Nguyễn Vỹ “ Nhà văn An Nam khổ như chó “. Ấy là thời của đế quốc, phong kiến , nô lệ. Còn thời đại của văn nghệ “hiện thực xã hội chủ nghĩa “ thì sao? Có còn người chủ bạc ác đối đãi tệ hại với một loài vật có tình với mình không ? Dù , đã qua mấy thời sửa sai , đổi mới..?

Trước khi mất , trong cuộc phỏng vấn của báo Đời Sống và Pháp Luật, nhà văn Kim Lân có nhận xét:

“ Tôi có cảm giác văn ngày nay mất đi tưởng tượng lãng mạn mơ mộng và nhiệt huyết sống, Nó trở nên thực dụng ê chề oái ăm hơn . Đó là những điều cần khắc phục để nước nhà có một nền văn học ngày càng hoàn thiện..”

Nhà văn Kim Lân đã từ trần vào ngày 20 tháng 7 năm 2007, thọ 87 tuổi. Là một nhà văn tiền chiến đã đi theo Đảng từ ngày còn kháng chiến thế mà suốt cả cuộc đời chỉ in được có 2 tập truyện ngắn và cũng suốt đời chỉ thai nghén mà không viết được những truyện xứng ý với mình. Đó có phải là một trường hợp khi chính trị chi đạo văn học , thì thơ thành vè và văn chương chỉ là lớp son cho những điều giả trá,...